

## ТВОРЧИЙ ВЧИТЕЛЬ ЯК СУБ'ЄКТ ВИХОВАННЯ САМОСТІЙНОСТІ У НАВЧАННІ УЧНІВ

8. Капська А.Й. Соціальна робота: Навч. посібник – К.: Центр навчальної літератури, 2005. – 328 с.

9. Короткова Р.І. Деякі аспекти формування творчої особистості майбутнього соціального педагога // Соціальна робота в Україні: теорія і практика. – 2004 – №3. – С. 32 – 38.

10. Кузьмінський А.І. Педагогіка вищої

школи: Навч. посіб. – К.: Знання, 2005. – 486 с.

11. Сергєєва В.Ф., Прокопчук В.С., Балабуха Н.В. Виховна робота в сучасному вищому закладі освіти: Метод. рекомендації. – Луцьк: Ред. вид. “Вежа” Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2000. – 110 с.

12. Соціальна педагогіка: Підручник / За ред. А.Й. Капської. – Київ: Центр навчальної літератури, 2003. – 256 с.

Мар'яна Брода, аспірант кафедри педагогіки

Дрогобицького державного педагогічного університету

ім. І. Я. Франка

## ТВОРЧИЙ ВЧИТЕЛЬ ЯК СУБ'ЄКТ ВИХОВАННЯ САМОСТІЙНОСТІ У НАВЧАННІ УЧНІВ

У статті на основі аналізу досвіду педагогів другої половини ХХ ст. обґрунтовано важливу роль творчого вчителя як суб'єкта виховання самостійності у навчанні учнів. Творчий характер професійної підготовки вчителя до виховання самостійності учнів передбачає вмiлу постановку завдань для самостійної роботи, поступове ускладнення змісту матеріалу, врахування вікових та індивідуальних особливостей учнів, забезпечення простору для творчості, залучення їх до вільної праці.

**Постановка проблеми та аналіз останніх досліджень.** У побудові демократичної системи освіти особлива роль відводиться творчій особистості вчителя. Тільки такий вчитель зуміє організувати навчально-виховний процес так, щоб забезпечити вільне становлення особистості, самостійний відповідальний вибір учнями свого життєвого шляху. У зв'язку з цим надзвичайної ваги набуває творчість вчителя у вихованні самостійності учнів у навчанні.

Питання становлення творчої особистості вчителя розробляли Л. Білієнко, М. Горда [2], С. Сисєєва [5], Р. Скульський і ін. Однак вони не ставили за мету дослідити роль творчої особистості вчителя у вихованні самостійності учнів.

**Мета статті** – на основі аналізу досвіду педагогів другої половини ХХ ст. обґрунтувати роль творчої особистості вчителя у вихованні самостійності у навчанні учнів.

**Вклад основного матеріалу.** При акценті на самостійну роботу учнів змінюється роль учителя у навчальній діяльності, на що особливу увагу звертали педагоги ще в 70-х рр. ХХ ст. [6]. Основною функцією вчителя стає управління (з відповідною корекцією) самостійною діяльністю учнів, постановка перед ними системи сильних завдань, у результаті яких учні самостійно приходять до необхідних висновків, а не просто передача їм деякої суми знань. Це, звісно, не

відкидає необхідності в побудові зразків діяльності там, де це потрібно.

Якісне керівництво учителем самостійною діяльністю учня полягає у тому, що він розробляє систему завдань і чітко визначає задачу для кожного, допомагає оволодіти прийомами розумової праці, дає інструкцію учням перед виконанням завдання, спостерігає за ходом самостійної роботи в класі, своєчасно допомагає у подоланні труднощів і виправленні помилок, підбиває підсумки, аналізує і оцінює результати кожної роботи.

Майстерність учителя передбачає участь самих учнів у пізнавальній діяльності. Відомі педагоги другої половини ХХ ст. ставили умову поступового зменшення функції безпосередньої передачі учителем знань учням та збільшення долі самостійності учнів у здобутті знань. Ідеальним результатом вони називають досягнення такого рівня розвитку пізнавальної діяльності учнів, коли вони можуть самостійно ставити пізнавальну задачу, знаходити способи її розв'язання, контролювати та оцінювати результати своєї пізнавальної діяльності, а тоді формулювати наступні задачі. “Школа, інакше кажучи, повинна навчити дітей вчитися. Недаремно існує твердження, що найкращим є той вчитель, від якого учень може найшвидше звільнитися, тобто далі вчитися самостійно” [4, 20].

На необхідності поступового ускладнення у

## ТВОРЧИЙ ВЧИТЕЛЬ ЯК СУБ'ЄКТ ВИХОВАННЯ САМОСТІЙНОСТІ У НАВЧАННІ УЧНІВ

навчальному процесі змісту, способів, характеру діяльності вчителя та учнів наголошує Г. Щукіна. Характер діяльності учнів повинен змінюватися від “суто виконавської діяльності до активного пошуку, від елементів творчої діяльності до стійкого прагнення здійснювати активну, самостійну, творчу діяльність” [9, 66].

У творчому процесі організації навчання вчитель переходить від вказівок, вимог, контролю за діяльністю учнів до включення у діяльність учнів елементів їх самостійного пошуку, опору на активність самих учнів, що вимагає вивчення вчителем індивідуального досвіду (знань, умінь та відносин) учнів, урахування його в подальшій спільній роботі і піднімає діяльність учнів на значно вищий рівень [9, 68–69].

Роль учителя Г.Щукіна формулює не інакше, як “роль вмілого, вдумливого спостерігача й організатора процесу навчання та учіння, а не тільки знавця педагогічної справи, який вміє донести змістосвіти до своїх вихованців” [9, 71]. Учитель спрямовує навчальну діяльність з цілями освіти, виховання та розвитку в кожному учневі його пізнавальних можливостей і сил, формування його активності, самостійності, пізнавальних інтересів, ревного ставлення до діяльності. “Керуючись почуттям міри, – зазначає Г. Щукіна, – вчитель не надає тієї допомоги учневі, яка може завадити розвитку самостійності школяра, паралізувати його активність. Головний смисл керівництва – вчити школярів самим знаходити головний шлях рішення”. Учитель може допомагати лише в тому, де в пізнанні утворюється непереборний бар’єр [9, 72].

У подальшій роботі вчитель значною мірою покладається на учнів, їх ініціативу та зростлу самостійність, а не тільки на виконавську діяльність. Творча діяльність учнів уже випереджує задуми вчителя, змінює і його ставлення до учнів [9, 68].

Важливою сферою діяльності творчого вчителя є його методична майстерність, з якою пов’язані оволодіння педагогічною технікою, стилем спілкування, забезпечення атмосфери співробітництва з учнями та залучення їх до самостійної праці.

Справжнє виховання, як наголошує В. Сухомлинський, не може здійснюватися на основі споживання матеріальних і духовних цінностей; і тільки в активній праці полягає сутність виховання та єдності праці їх інтелектуальної зрілості. Це означає також обов’язкову увагу до індивідуальності, піклування про вихованця, відкриття у ньому здібностей і задатків, щоб він відчув інтелектуальну творчу

працю. “Творче міркування в процесі праці – одне із джерел працьовитості”, – ось формула організації праці та забезпечення єдності її з інтелектуальним життям [8, 16].

Педагогічне керівництво процесом самовиховання у кінцевому рахунку означає, що “треба навчити людину примушувати себе працювати, дотримуватися певного режиму, переборювати труднощі, долати власні слабкості” [8, 21]. Розкриваючи сутність майстерності виховання, В. Сухомлинський підкреслює уміння збудити силу життя і надалі керувати нею: “Духовне життя вихованців досягає при цьому такого високого рівня самостійності, що на певному етапі вихованці забувають про те, що вчитель – не тільки старший товариш, а й наставник” [8, 20].

Навчання, творча праця пов’язані з вірою у себе, що обов’язково передбачають самостійність учня. Г. Щукіна писала: “Щоби вчитися і працювати творчо, треба вірити в себе... Будувати навчання так, щоб кожний учень повірив у себе, відчув успіх, задоволення своєю діяльністю, – значить досягти вищої міри ефективності навчання. Але віра в себе не може проявитися поза активністю, самостійністю учнів” [9, 105].

Ці вимоги до процесу навчання означають розвиток сфери практичних дій, що сприяють підготовці до трудових процесів: виконання завдань, що мають трудову спрямованість і практичне значення, створення об’єктів, які можуть використовуватись як знахідні посібники, розвиток самостійних практичних, лабораторних робіт, що стосуються міжпредметних зв’язків [9, 105].

Забезпечення активної самостійної діяльності учнів великою мірою залежить від професійної майстерності, ерудиції, культури вчителя, а також зумовлюється його творчими можливостями. Розглядаючи питання активізації діяльності учнів, Г. Щукіна наголошує, що це не тільки процес управління активністю учнів, а й процес активізації діяльності самими учнями, що, як бачимо, має на увазі самостійність учнів. І чим старший школяр, тим більша “ініціатива самоорганізації своєї діяльності” повинна йти від нього [9, 135 – 136]. Остання, як наголошує педагог, залежить від діяльної позиції учня в навчальному процесі, у ситуаціях, які спонукають його до самостійних рішень і самостійних дій, до вільного вибору завдань, до творчої діяльності, що проходить при наданні допомоги іншим, у самоперевірці та аналізі результатів своєї діяльності, у висловленні суджень та їх обґрунтуванні [9, 136]. “Тільки виконавські функції не формують особистість учня... – наголошує

## ТВОРЧИЙ ВЧИТЕЛЬ ЯК СУБ'ЄКТ ВИХОВАННЯ САМОСТІЙНОСТІ У НАВЧАННІ УЧНІВ

Г. Щукіна, – Для становлення учня необхідні високі рівні його активності – потужні механізми діяльності і учня, і вчителя” [9, 136 – 137].

Таким чином, зовні непомітне втручання вчителя у навчальний процес, який відзначається великою мірою самостійності учня, свідчить про значну професійну компетентність учителя. Саме турбота про самостійність учнів у навчанні вимагає від учителя педагогічної творчості.

Учителі-практики відзначають, що для формування в учнів прагнення до самоосвіти неоціненну роль має відчуття задоволення від розв'язування пізнавальних завдань самостійним шляхом. Спочатку, звичайно, до деяких учнів необхідно застосовувати примус, виконання завдань для самостійної роботи всіляко заохочувати (оцінкою, похвалою і т.п.). Із підвищенням рівня самоосвітньої роботи учня, заохочення до неї з боку вчителя зменшується аж до самоуправління з боку самого учня [4, 74].

Творчість учителя виявляється у його спрямуванні на педагогічну діяльність, у вмінні застосовувати знання про вікові та індивідуальні особливості учнів у різних педагогічних ситуаціях. Педагоги-практики зазначають, що для підлітків, наприклад, важливим є елемент зацікавлення. Творчі ігри, розв'язання проблемних питань, які вражають своєю неординарністю, починається із захоплення і переростає у пошук, відкриття. Це можуть бути питання походження певних власних назв, термінів, що змушують учнів піднімати довідники, словники чи іншу літературу, відвідувати музеї, допитуватися у батьків, знайомих, дивитись навчальні передачі тощо [4, 76 – 77].

Особливості школярів різного віку, що проявляються у діяльності, розглядає і Г. Щукіна. Вона наголошує, що для молодшого школяра, який адаптується до нових умов шкільного режиму і переходить від ігрової діяльності до навчальної, типовим є притуплення бажання вчитися стандартизацією умов діяльності, послабленням проявів самостійності, активності.

Молодші школярі характеризуються зацікавленістю у навчанні, емоційністю, безпосередністю, що нерідко перешкоджають саморегуляції, тому, зрозуміло, що регулятивні механізми розвиваються у них поступово. Щоб підтримати прагнення швидше побачити результати своєї роботи, варто не затягувати час досягнення результатів і вибирати певні види роботи чи ситуації, які б забезпечували активну участь у навчанні [9, 60].

Звертаючи увагу на таку суперечність підліткового віку, як прагнення до самоутвердження і невміння це зробити,

В. Сухомлинський цінує саме це прагнення, бажання показати себе з кращого боку, що веде за собою застосування самостійних сил та концентрацію вольових зусиль: “Справжнє самоутвердження відбувається тільки в духовній боротьбі, коли, напружуючи вольові зусилля, підпорядковуючи другорядні мотиви поведінки головним, провідним, людина переживає радість перемоги над труднощами, хвилюючи почуття власної гідності, виростає у власних очах” [7, 328].

Керуючи самоутвердженням підлітка в інтелектуальній сфері, справжній педагог домагається, щоб учень відчував себе допитливим дослідником, а не споживачем знань [7, 336]. “За своєю природою і функцією розум підлітка, – зауважує В. Сухомлинський, – вимагає самостійності. Істина стає його переконанням тільки тоді, коли він, немовби сумніваючись в її справедливості, з усіх боків приглядається до неї, перевіряє її, самостійно приходиться до висновку, що треба робити так, як радить вихователь. Підліток – це дослідник не тільки явищ і закономірностей природи, а й моральних істин, дослідник людини” [7, 374].

З метою подолання монотонності та однотипності елементів навчально-виховного процесу Е. Помиткін вказує на необхідність збереження внутрішнього творчого потенціалу та творчої спроможності людини. При цьому він дає найпершу пораду щодо зміни жорстких зовнішніх меж та умов, що пригнічують ініціативу – всього, що називають “сірою буденністю” [3, 9]. Це означає, що обов'язковою умовою формування самостійності є творчість.

Творча активність дитини стає предметом уваги багатьох дослідників. На важливість надання простору для творчості у вихованні самостійності вказує й І. Бех: “За надмірної регламентації поведінки, коли дитина вже має відповідні можливості самостійної регуляції поведінки, але її дії обмежуються, пригнічується творча активність дитини: вона стає безініціативною, чекає вказівок ззовні і звикає орієнтуватися тільки на них” [1, 115].

Як бачимо, необхідна демократизація життя дитини. “Жорсткий зовнішній контроль, – вважає І. Бех, – може стати на заваді розвитку у дитини творчого ставлення до своєї особистості. Соціально-моральні норми переважно виявляються лише нав'язаними, прийнятими чисто зовнішньо” [1, 115].

Створення атмосфери творчого пошуку, залучення учнів до розв'язування творчих задач, створення ситуацій, що вимагають творчості, стають ефективними засобами розвитку творчого мислення як учнів, так і вчителя. Шкільній

